KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 1

OBSAH

HORÁK, G.: Šikulovi Majstri ako Mistři (Zábery zo slovnej zásoby) 3
MASÁR, I.: Klasické rozbory umeleckých textov 11
RÍSOVÁ, E.: Jazyk realistických rozprávkových hier 14

Rozličnosti

Pomenovania typu Kalif z Bagdadu. L. Dvonč 19
Vysokozdvižkár — vodič vysokozdvižného vozíka. J. Horecký 21
Lastomír — v Lastomíre. J. Jacko 22

Správy a posudky

Poľská knižka o jazykovej kultúre. J. Horecký 23
Dobrý úmysel. M. Nábělková 26
Nová publikácia zo Živeny. K. Matějová 29

Spytovali ste sa

Osnova — osnov. G. Horák 31

32/9338

KULTÚRA SLOVA

1984

ROČNÍK 18

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ● ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

KULTÚRA SLOVA

Časopis

pre jazykovú

kultúru

a terminológiu

Orgán

Jazykovedného ústavu

Ľudovíta Štúra

SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, DrSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PaedDr. Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Ján Findra, DrSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., PhDr. František Kočiš, CSc., PhDr. Ivan Masár, prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc., PaedDr. Matej Považaj, prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Anna Rýzková, CSc., PhDr. Ján Sabol, CSc., PhDr. Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE
PhDr. Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 1

Šikulovi Majstri ako Mistři

(Zábery zo slovnej zásoby)

GEJZA HORÁK

Úspešnosť románu Vincenta Šikulu *Majstri* dokazuje aj to, že ho preložili do niekoľkých jazykov. V českom jazyku vyšli pohotovo všetky tri jeho časti (zakaždým vo dvojročnom intervale po pôvodine) v preklade dr. Emila Charousa (*Mistři* 1978, *Muškát* 1979, *Vilma* 1981). Chceme sa pristaviť pri slovníku nášho trojrománu v českom preklade, a to najmä pri tých jeho prvkoch, ktoré už v pôvodnom znení vyžadovali od čitateľa zvýšenú pozornosť, rečovú bystrosť, vynachádzavosť, ba i jazykovú rozhľadenosť. Ide o také lexikálne prvky (vrátane frazeológie), ktoré majú krajový príznak alebo tvoria súčasť autorovho osobného a osobitného jazykového fondu (idiolektu) a uplatňuje sa v nich jeho priam neskrotná tvorivosť: tendencia dotvárať i hravo pretvárať vyjadrovacie možnosti a postupy spisovnej slovenčiny.

Pri výbere a podávaní materiálu uplatníme dva postupy. — Prvým budeme zisťovať, aké ekvivalenty postavil prekladateľ za tie lexikálne jednotky, ktoré sa pri čítaní slovenskej pôvodiny pociťujú ako príznakové (časť z nich sme v našom časopise uvádzali a hodnotili: Horák 1977, 1980) — tu nám bude prameňom slovenský originál — a druhým, pri ktorom poslúži ako ukazovateľ český príklad, vyberieme také lexikálne prvky, ktoré menej informovaný slovenský čitateľ českého prekladu pociťuje podľa svojho jazykového povedomia a v ňom podľa znalosti češtiny za menej známe alebo príznakové, také, pri ktorých sa význam neraz odhaduje na základe kontextu. Obidva postupy sa teda opierajú o jazykové povedomie slovenského čitateľa. — Doklady

čerpáme z prvej časti trojrománu *(Majstri — Mistři)* a iba tam, kde ide o tú istú pozoruhodnú lexikálnu jednotku, pridávame i doklady z druhej a tretej časti *(Muškát, Vilma)*. Takéto obmedzenie si žiada rozsah nášho článku, ale podporuje ho i ten čitateľsky preverený fakt, že prvá časť trojrománu je z nášho pohľadu najbohatšia.

1. K lexikálnemu prvku vybratému zo slovenského originálu (obyčajne zaradenému do súvislosti) po značke > pripájame jeho český prekladový ekvivalent a tam, kde sa nám to ukazuje potrebné, pridávame krátke vysvetlenie. Poznámka „nie je v SSJ" má len pripomenúť, že ide o slovo, ktoré by mohol zaregistrovať iba špecializovaný slovník.

N a r i e k a v e c (nie je v Slovníku slovenského jazyka): *Iba kde-tu dostal chuť nariekavca tiež trochu poutláčať* (15 s.) *Jenom někdy dostal chuť fňukala aspoň trošku utlačovat* (11. s.) Ekvivalent *nariekavec* > *fňukal* sú štylisticky príznakové. Slovenské slovo má príznak expresívnosti na základe novosti (zriedkavosti), jeho český ekvivalent je expresívny svojím slovným základom i slovotvorným typom (porov. *bryndal* = gebroš; fuľa; *žvanil* = táraj, buchan); Z a n o c i l o s a. (21) > *Setmělo se.* (19) V slovenčine mierne expresívne neosobné sloveso (porov. nepríznakové *zozimilo sa)*. — V inom doklade má expresívne prifarbenie i český ekvivalent: *Keď sa potom poriadne zanocilo ...* (Muškát 28) > *Když potom opravdu padla noc* (20); o b a r a n i ť (neologizmus „dostať", „okabátiť", nie je v SSJ): *Ale nás ti dvaja dnes pekne obaranili!* (21) *Ti nás ale dneska pěkně doběhli!* (19) — Sloveso *obaraniť* prekladá E. Charous aj ako *podfouknout: Svätý Peter chcel pána Ježiša obaraniť.* (97) > *Svatý Petr chtěl pána Ježíše podfouknout.* (96) Slovenský prostriedok má vyšší stupeň expresívnosti; *Hlavu má ako d u b o v ý n á t o ň.* (33) > *Palici má tvrdou jako špalek.* (32); *voňavina* („veľká vôňa"; nie je v SSJ): *Dovedie sem ženu, spolu sa nadýchajú ďatelinovej voňaviny.* (36) > *Přivede sem ženu, nadýchají se spolu voňavého jetele.* (35) alebo *Azda by vietor doniesol aj voňaviny z ihličnatých stromov.* (197) > *Možná že by přinesl i vůni jehličnatých stromů.* (199) Český ekvivalent je nepríznakový; o h ň a v a (veľkánsky) oheň, (nie je v SSJ): *Na taký oheň, na takú ohňavu sa nezabudne.* (238) > *Na takovej oheň, na takovej ohromnej oheň se nezapomene.* (234); h u ľ o (nie je v SSJ): *Huľo! Načo toľko slopeš?* (38) > *Šašku jeden, nepij tolik!* (37); n e p o d a r e c (porov. *nepodarenec;* nie je v SSJ): *lebo sem začnú cudzí nepodarci chodiť* (59) > *nebo nám sem začnou lézt cizí fakani!* (57) alebo: *Vrabce — nepodarce vyzobali na hodinách ciferník.* (106) > *Mizerové vrabci vyzobali hodinám ciferník.* (159) alebo *Počkaj, nepodarec!* (Muškát 56) > *Počkej, ty mamlase!* (42); u r o b i ť V á h: *Chumaj sprostý, vidíš? Pozri, aký Váh si urobil!* (65) > *Troubo hloupej,*

vidíš? Koukni, jakou si tady udělal potopu. (64) Za slovenský aktualizovaný obrazný výraz stojí český ustálený obrazný prostriedok (aktualizácia by bola násilná, nevhodná).; n a d m i a s ť s a (s významom „pripliesť sa"; nie je v SSJ): *kostolník, ktorý sa tam náhodou nadmiatol* (76) > *kostelník, který se tam náhodou přichomejtl* (73); *J a t v o j h o a n j e l a n e p o m o d l e n é h o! Už aj nech si doma!* (78) > *Tisíc láter, mizero nevycválaná! Koukej, ať už seš doma!* (76); š i b r i k a n t i (takí, čo robote „neublížia"): *Učni — šibrikanti mykajú škripec hore-dolu naprázdno.* (92) > *Učni, samí plašmuškové, točí kladkou, jen tak naprázdno.* (91) Slovo *šibrikanti* nie je v SSJ, ani jeho ekvivalent *plašmuškové* nie je v Česko-slovenskom slovníku, no treba uznať, že je to ekvivalent znamenitý aj preto, že je vtipne motivovaný a priehľadný.; š i k u l a: *Počúvajte, chlapi! Potrebujem nejakého šikulu.* (...) *chcem šikulovi za rozum zaplatiť!* (104) > *Poslouchejte, chlapi! Potřebuju nějakýho šikulu.* (...) *chci šikulovi za rozumy zaplatit.* (104) Autor tu použil slovo *šikula* vypožičané z češtiny zámerne ako hravý odkaz na svoje priezvisko; inde má pravidelnú podobu *šikovník: Nerobil zo seba ani šikovníka ani hrdinu.* (249) > *Nedělal ze sebe šikulu ani hrdinu.* (256); c h o s e ň (kraj. „osoh, úžitok"): *keby aj nebol zo zvyku choseň* (105) > *kdyby z něho nebyl žádný užitek,* (106 — štyl. neutrálny ekvivalent); p r c h o (expr. „prchký človek"; nie je v SSJ): *Nejaký prcho by to urobil.* (144) > *Nějaký pruďas by to udělal.* (145); r a p o t a ť: *Od začiatku stále iba rapoce.* (152) > *Od začátku jenom brebentí a brebentí.* (153 — opakovanie expr. slovesa na zvýšenie sily obsahu); n e d b a l b y s p r a v i ť (rád by spravil, bol by hotový spraviť): *Nedbali by všetko rozkradnúť a popredať.* (158) > *Všechno by nejradši rozkradli a prodali.* (158); v t á č i a h a r a v a r a (160) > *ptačí povyk* (159); s u k ň a — r ú b a n i c a (nie je v SSJ): *Mala na sebe ľahkú letnú blúzku a sukňu — rúbanicu.* (161) > *Měla na sobě letní bluzu a spodnici.* (161—2); z l e z b a (expr. „škodlivý hmyz"): *Takáto horúčava všelijakú zlezbu zo zeme vyvábi.* (164) > *Takovýhle horko vytáhne ze země všelijakou haveť.* (164); *H r o b á r a i m n e p o m o d l e n é h o! — rozčuľoval sa.* (192) > *Fixnohamol, zvyjebanci mizerný! — rozčiloval se.* (193) — Vyšší stupeň expresivity v čes. preklade vyrovnáva, kompenzuje tie prípady, keď sa expresívnosť tlmí; z i m o m r i a v k y: *Nevdojak mu naskočili na chrbát zimomriavky.* (192) > *Bezděky mu na zádech vyskočila husí kuže.* (194); č o c h r a ť (expr. sloveso známe z južného stredného Slovenska s významom „škrabať"; nie je v SSJ): *Vojačik čochre slovenské baganče.* (219) > *dere slovenské bagančata.* (223); r o z u m m e r a ť: *Zas bude rozum merať.* (221) > *Zas bude rozdávat rozumy.* (221); k o t r b a n e c (neologizmus s významom „úder po kotrbe"; porov. *kopanec* — nie je v SSJ): *Tresnú človeka po*

hlave a hneď je po logike, alebo keby aj zostala, kotrbanec ti už nik nevezme! (250) > *Prásknou člověka po hlavě a hned je po logice, ale i kdyby zůstala, lepáka ti už neodpárá nikdo.* (256); k r í ž o m k r á ž o v a ť (nie je v SSJ): *Mohol ísť z juhu na východ, z východu na sever, všelijako si svetom krížomkrážovať a všade stretať známych.* (259) > *Mohl se pustit z jihu na východ, z východu na sever, všelijak ti to šněrovat po světě a všude potkávat známý.* (266) — Iný ekvivalent uplatnil prekladateľ v tomto prípade: *O sto alebo o tisíc rokov budem si na desiatich iných planétach krížomkrážovať.* (259) > *Za sto nebo za tisíc let si to budu křížem krážem hasit po deseti jiných planetách.* (267)

2. V druhej časti prinášame také lexikálne jednotky z českého prekladu, ktoré u slovenského čitateľa vyvolajú pozornosť, a k ním po značke < postavíme slovenské výrazy, ktorými boli pri prekladaní motivované. Aj takýto spätný postup ukáže pozoruhodné lexikálie originálu a ich tvorivé vystihnutie v češtine.

B ý t v č u d u, n e ž ř e k n e t e š v e c: *Přijde někdo, kdo rád nakukuje do stodol, odtrhne prkno, a stodola je v čudu, než řeknete švec.* (5) < *Niekto príde, niekto rád nazíza do stodôl, odtrhne dosku a raz-dva je stodola fuč.* (9); h n ě t l o h o t o: *Mistra to i hnětlo.* (13) < *Majstra to i škrelo.* (16); s e t s a k r a: *No ale potom je to setsakra vážný.* (24) < *Veď je to ozaj vážne.* (26) — Český ekvivalent je expresívny; *Ř e k n u t i n a r o v i n u, že už mně to přestalo bavit.* (27) < *Poviem ti pravdu, mňa to už prestalo baviť.* (29); k m á n (nie je v ČSS): *nejubožejší kmán* (34) < *najbiednejší bagáň.* (35); *Ale občas j i m l u p n e v m a k o v i c i a staví se pak na zadní.* (34) < *Ale kedy-tedy v nich niečo zahučí a vtedy konajú tvrdo a neuvážene.* (35); k ř u p a n j e d e n (36) < *chrapúň* (38); T o j e c o ř í c t! (37) < *To sú veľké slová.* (39); O s t a t n í j e m i p u t n a. (38) < *O iné sa nezaujímam.* (39); *T r o u b a t r o u b o v i t e j! Se vším se chlubí.* (39) < *Somár! So všetkým sa chváli.* (40)

j a k b y s m e t: *Táta je podivín a bratři jakbysmet!* (42) < *Čudný je otec, čudní sú aj bratia.* (42) — Iné príklady na túto pozoruhodnú českú vetnú príslovku: *Vždyť ani červen není špatný a červenec a srpen jakbysmet.* (67) < *Veď ani jún nie je zlý, aj júl a august sú dobré.* (68—69); *Mezkové rádi chodí a tihle dva jakbysmet.* (84) < *Somári radi chodia, nuž aj títo dvaja.* (86); *S Vilmou to nejde, ta by to nepochopila a otec jakbysmet.* (207) < *S Vilmou sa rozprávať nemôže, tá by to nepochopila, ani otec by to nepochopil.* (205) — Česká vetná príslovka *jakbysmet* s odkazom na prísudkovú časť predchádzajúcej vety má význam „takisto, rovnako, neinak" (Porov. ČSS);

o b e j d a: *Občas utrousí dobrý slovo i mezi pomocníky a všelijakými obejdy.* (46) < *Kde-tu utrúsi dobré slovo aj medzi pomocníkmi a*

pobehajmi. (47, porov. ČSS); p a n d ě r o: *když mu naroste panděro* (47) < *ak veľmi stučnie* (47); K o u k e j m a z a t! (57) < *Pakuj sa preč!* (59); N e b u ď l a b u ď! (67) *Nebuď hlúpy-* (68); p a n i m a n d a (pozri ČSS): *Ostatní olížou stůl, panimandu na tebe vystrčí až za bílýho dne.* (68) < *Ostatní pooblizujú stôl, otrčia ti zadok až za bieleho dňa.* (69); *V y z u n k l by třeba celý sklep.* (74) < Vyglgal *by aj pivnicu.* (76); f i l u t a: *Pane faráři, vy jste ale filuta!* (93) < *Vy ste huncút, pán farárko!* (94);

Z a c h r a c h t i l e! To jsme se rozpovídali. (98, nie je v ČSS) *Márnosť! Ale sme sa rozhovorili!* (99); *S a f r a, přece by se měl pohnout.* (Muškát 123) < *Márnosť, veď by sa mal pohnúť.* (159); *Hrome, vždyť po mne může střelit, proč nestřílí?!* (123) < *Márnosť, veď môže do mňa streliť, prečo nestrieľa?!* (159); *S a f r a, to jsem si vybral pěknou stráž!* (127) < *Márnosť, pekňú stráž som si vybral!* (164); *U v š e c h v š u d y, vždyť jsem tesař!* (Vilma 22) < *Márnosť, veď som tesár!* (28)

n a t o ž p a k: *Nesmí se ani pohnout, natožpak skácet.* (102) < *Nesmie sa posunúť ani prevrátiť.* (102); c h y t r o l í n: *Aby ses mohl víc divit, chytrolíne!* (104) < *Mudrc, čuduj sa!* (104); H u b y j i m j d o u r u n d e m. (109) < *Papule im chlopocú.* (108)

M e l o u p á t é p ř e s d e v á t é. (147) < *Trieskajú k veci i od veci.* (116); *Já že melu páty přes devátý? — Dokonce přes desáty.* (Muškát 28) < *Ja trepem dve na tri? — Ba až na štyri.* (39); *Protože z mistra se to někdy zrovna sype, tláchá páté přes deváté, ale dovede být i stručný.* (105) < *Lebo z majstra sa niekedy len tak sype, trepe dve na tri, no vie byť aj stručný.* (137); *Plácám páté přes deváté, jinak jim stejně nepomůžu.* (106) < *Trepem dve na tri, veď ináč im aj tak nepomôžem.* (138); *Imro však, i když to z něho tahají, plete někdy páté přes deváté.* (Vilma 26) < *Imro však, aj keď z neho ťahajú, pletie niekedy piate cez deviate* (33 — tu si V. Šikula vypožičal českú frazeologickú jednotku.; porov. v ČSS).

Všiml sis, Michale, jak ti moji j a n k o v é chtěli obalamutit tvou dceru? (117 — porov. *janek* v ČSS) < *Miško, videl si tých mojich juncov, ako chceli tú tvoju dcéru balamutiť?* (116); *Někteří na ní mohou oči nechat.* (122) < *Niektorí by nedbali na nej oči nechať.* (119); *N a k a ž d ý m š p r o c h u je pravdy trochu!* (138) < *Na všetkom je trochu pravdy!* (138); *Tohle je podle všeho ještě větší m l u v k a.* (140) < *Veď tento je utáraný ešte väčšmi.* (139); *Kdopak vědel, že nás Ondra s Jakubem n e c h a j í n a h o l i č k á c h?* (143 — pozri v ČSS) < *Kto vedel, že nás Ondro s Jakubom nechajú na holičkách?* (143 — výpožička z češtiny); *M o h l a s e radostí zbláznit.* (211) < *Šla sa od radosti zblázniť.* (209); *Ty si ale h u s a!* (215) < *Aká si hlúpa!* (212); *Každý má rozum jak starosta, jenom dokud se nic neděje, ale když je zle, když začne být zle, potom už je p o z d ě b y c h a*

honit! (217 < *Každý je múdry iba dovtedy, kým sa nič nedeje, ale keď je zle, áno, potom, keď začne byť zle, potom už nie je kedy vzdychať!* (214); *Všichni mají nahnáno, protože Němci jsou prý velice rozzlobení.* (244) < *Všetci sa strachujú, lebo Nemci sú vraj teraz zlí.* (239); *Přesto měli v tom křoví pořádně nahnáno!* (Muškát 38) < *Ale zato mu aj v krovi poriadne betkalo!* (52); *Když je namaděru kabát, zachraň si aspoň kalhoty!* (252) < *Roztrhol sa kepeň, rýchlo ratujme nohavice!* (246); *Ona má pro strach uděláno.* (254) < *Nie je bojazlivá.* (248); *Zavřete tlamy, bejci, a zmizněte!* (269) < *Zavrite si už tie papule, vy junci, zmiznite voľakam!* (261); *Některej z capartů zazvoní* (273) < *Niektorý z fafrnčekov zacengá* (265).

Prehliadka porovnávania vybraných slovenských lexikálnych jednotiek z pôvodiny Šikulovho románu *Majstri* a českých ekvivalentov v preklade *Mistři* umožňuje niekoľko zhŕňajúcich zistení platných o pôsobení prekladu tohto pozoruhodného diela našej modernej prózy na jazykové povedomie slovenského čitateľa, ale i takých, čo naznačia význam prekladania beletristických diel medzi slovenčinou a češtinou všeobecne.

a) Preklad mimoriadne tvorivého diela — akým aj v okruhu reči Šikulov román celkom isto je — do najbližšieho slovanského jazyka dovoľuje, aby si ho aj slovenský čitateľ bez ťažkostí prečítal a potom (i študijne) paralelne čítal znovu s originálom. Pritom si dáva odpovede na otázku Ako toto a tamto prekladateľ (E. Charous) preložil do češtiny a zasa naopak (spätne) Ako toto a tamto vyslovil autor (V. Šikula) v slovenskej pôvodine. Takýmto dvojnásobným porovnávaním si slovenský čitateľ dopĺňa a prehlbuje poznanie najbližšieho slovanského jazyka. A to nie je už len všedné poznanie češtiny v zmysle často opakovaného vyhlásenia, že Slovák dobre porozumie český jazykový prejav, a naopak, že Čech rozumie slovenskému jazykovému prejavu. Veď toto pri bežných jazykových prejavoch platilo oddávna. Dnes, keď sa každodenne najmä v rozhlase a televízii stretávame aj s umeleckými prejavmi v obidvoch našich jazykoch, požiadavky na poznanie češtiny, ale i slovenčiny sa znásobili a jednostaj rastú. V rámci nášho pohľadu (i povinnosti) treba povedať, že Slovák dnes musí poznať češtinu oveľa dôkladnejšie ako jeho starší brat v prvej republike. Takéto hlbšie poznávanie češtiny v plnej miere umožňujú preklady vybraných diel krásnej literatúry, medzi ktoré sa naplno zaraďuje i tvorivý Charousov preklad *Mistři* — a to preto, lebo tu do poznávania privoláva a poznanie zmnohostranňuje i násobí potešenie z estetického zážitku sprostredkovaného zámerne vyberanými jazykovými prostriedkami.

b) V Charousovom preklade *Mistři* nájde priemerný slovenský čitateľ (v súvislosti s originálom) aj také expresívne české slová a

ustálené spojenia slov (frazeologické jednotky), s ktorými sa stretá zriedkavejšie a ktorým nepririeka vždy ich pravý význam. Stačí ako náznak spomenúť slová *obejda* (=pobehaj; potrimiskár), *přichomejtl se* (= priplietol sa, nadaril sa), *jakbysmet* (= rovnako, takisto; neinak) alebo frazeologické jednotky *být v čudu, než řeknete švec* (= raz-dva/razom byť fuč), ale i hravo utvorené slovo *plašmuška* — pl. *plašmuškové* (= šibrikanti; porov. *strašivták)*. Skúsenosť nám potvrdila, že si pri čítaní prekladu čitateľ kde-tu i zjasní nezvyčajný (novoutvorený) výraz originálu; napr. *ohňava* (= ohromný oheň), *obaranit* (= doběhnout, podfouknout), *sukňa — rúbanica* (= spodnice). Okrem toho preklad do blízkeho jazyka preveruje také lexikálne prvky, ktoré si autor zámerne, ale i mimovoľne vypožičal z češtiny (porov. motivovanú substantívnu výpožičku *šikula*, hravo interferujúcu s autorovým priezviskom, a mimovoľnú *nechať dakoho na holičkách)*.

c) V románe Vincenta Šikulu sa výrazne uplatňuje hovorový ráz prejavu; v lexike sa to ukazuje na veľkom množstve citovo príznakových (expresívnych) slov. Vybrané príklady presviedčajú, že stupeň espresivity originálu a prekladu je vyvážený: ak sa totiž v preklade proti expresívnemu prostriedku použil prostriedok neutrálny, druhý raz proti neutrálnemu prostriedku stojí expresívny alebo proti mierne expresívnemu sa stavia prostriedok so zvýšenou expresivitou. Okrem toho na dosiahnutie hovorovosti znenia prekladu sa výhodne použili prvky obecnej češtiny.

d) Pri daktorých lexikálnych slovenských jednotkách (z originálu) sme pripomenuli, že nie sú v Slovníku slovenského jazyka a pri českých ekvivalentoch sme kde-tu odkázali na porovnanie alebo doplnenie daného významu v Česko-slovenskom slovníku. K tomu treba dodať, že v nijakom slovníku, a teda ani v Slovníku slovenského jazyka, ani v Česko-slovenskom slovníku, nemožno zachytiť všetky slová, ktoré sa používajú alebo ako novoutvorené sa zjavili v konkrétnej jedinečnej situácii daného beletristického diela. Platí to vo zvýšenej miere o lexike takého diela, ako je Šikulov román, kde sa zámerne a návratne ohlasuje aj hravá jazyková tvorivosť. Každý slovník totiž má istý výber, a teda nie všetko, čo je v slovnej zásobe beletrie, sa (razom) dostane do slovníka. Podaktoré slová majú iba jedinečnú platnosť a novoutvorené slová po preverní (precúdení) praxou nadobúdajú nárok dostať sa do slovníka.

e) Čítane českých prekladov slovenskej beletrie je dobrá škola češtiny. Je to aj účinná príležitosť na zdokladňovanie a zbystrovanie jazykového povedomia na základe poznávania príbuzne osobitného systému, ale i svojskej krásy obidvoch našich jazykov ako veľmi blízkych a pritom zaujímavo — ba milo odlišných najmä v okruhu

frazeológie. Preklad Emila Charousa *Mistři* odporúčame (so zreteľom na náš príspevok, koncipovaný na popularizačnej strune) v prvom rade prekladateľom krásnej literatúry z češtiny do slovenčiny. V neúnavnom zodpovednom hľadaní a nachádzaní priliehavých ekvivalentov môže im poslúžiť ako nabádavý, no i posmeľujúci príklad. Vo svojej tvorivej práci by ešte pozornejšie mali siahať po Česko-slovenskom slovníku s ambíciou pomáhať pri jeho dotváraní. Pred rokmi sme v Kultúre slova avizovali *Budeme mať Česko-slovenský slovník* (Horák 1969). Teraz ho už máme (vo dvoch vydaniach), a tak mal by nám byť na dobrej pomoci.

f) Preklady beletrie medzi slovenčinou a češtinou (češtinou a slovenčinou) dávajú bohatý študijný materiál i na porovnávací výskum a porovnávacie štúdie teoretického zacielenia. V tomto okruhu bádateľskej práce máme na obidvoch stranách dlžoby.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Česko-slovenský slovník. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.
HORÁK, G.: Budeme mať Česko-slovenský slovník. Kultúra slova, *3*, 1969, s. 321—324.
HORÁK, G.: Zábery zo Šikulových Majstrov. Kultúra slova, *11*, 1977, s. 257—265.
HORÁK, G.: Muškát, druhý román Šikulovej trilógie. Kultúra slova, *14*, 1980, s. 225—233.
HORÁK, G.: Tretí román Šikulovej trilógie — Vilma. Kultúra slova, *14*, 1980, s. 257—262.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
ŠIKULA, V.: Majstri. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. 272 s.
ŠIKULA, V.: Muškát. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1977. 228 s.
ŠIKULA, V.: Vilma. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979. 224 s.
ŠIKULA, V.: Mistři. Prekl. E. Charous. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1978.
ŠIKULA, V.: Muškát. Prekl. E. Charous. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1979.
ŠIKULA, V.: Vilma. Prekl. E. Charous. 1. vyd. Praha, Mladá fronta 1981.

Klasické rozbory umeleckých textov

IVAN MASÁR

V prvých júnových dňoch lanského roku prišla do kníhkupectiev knižka *O jazyku a štýle slovenskej prózy* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1983. 284 s.), ktorej autor, univ. prof. Eugen Pauliny, sa jej vydania nedožil. Zomrel 19. mája, a tak súbor jeho starších analýz umeleckých textov, úvah a prednášok o jazyku umeleckej literatúry zostavený do knižného celku je vlastne autorovým posthumným dielom.

Širšia kultúrna verejnosť pozná profesora E. Paulinyho ako vynikajúceho lingvistu. Menej sa vie o tom, že sa zaoberal otázkami umeleckej literatúry, a to nielen z čisto lingvistického hľadiska. Ako sám píše v úvode (s. 5), pred viac ako štyridsiatimi rokmi začal na vlastné potešenie rozoberať stavbu niektorých literárnych diel. Vznikli tak štúdie o forme vybraných próz Ľ. Ondrejova, M. Figuli, M. Kukučína, Timravy a ďalších renomovaných literárnych tvorcov a vznikli aj úvahy a štúdie o typoch dialógu v umeleckej literatúre, o funkcii nárečia v nej a ďalšie. Tieto práce vysoko hodnotia aj profesionálni literárni vedci. Spomedzi nich napríklad J. Ševček, ktorý v doslove (akomsi portréte E. Paulinyho ako literárneho vedca) napísal, že Paulinymu je vlastné „esteticky jemné cítenie umeleckého textu" (s. 279), a ocenil jeho schopnosť „spojiť odborné hľadisko lingvistiky s estetickým záujmom o literárne dielo" (tamže).

Profesor Pauliny skúma a analyzuje štruktúru literárneho diela na základe jeho jazyka, resp. cezeň. Pre jeho výskum a analýzu je popri iných vlastnostiach, napr. popri schopnosti správne začleniť použitý jazykový prostriedok do štruktúry diela a citlivo odkryť autorský zámer, príznačný zmysel pre detail v umeleckom slovesnom diele a minuciózna jazyková analýza tohto detailu. Toto tvrdenie by sa dalo doložiť bohatými ukážkami. Za všetky uvedieme aspoň časť rozboru prózy Dobroslava Chrobáka, ktorý na docielenie estetického účinku svojich prác programovo využíva ľudový jazyk. Na jednom mieste novely *Ostatný raz* Chrobák píše:

Synovia odišli z jari na múranie.
„Vrátime sa," písali, „týždeň pred Jakubom pomôcť pri kosení."
Minula sa jar, začalo sa leto, prišla streda — týždeň pred Jakubom. Synovia nechodia.

Z kompozičného hľadiska, predovšetkým však z hľadiska autentickosti ľudových vyjadrovacích prostriedkov, všeobecnejšie z jazykového hľadiska, komentuje Pauliny Chrobákov text takto:

„Je to prvá časť autorovej expozície. Je podaná prostriedkami ľudového jazyka:

odísť na múranie — ustálené liptovské frazeologické spojenie vo význame „odísť z dediny do mesta na sezónnu prácu ako murár";

z jari — spôsob približného časového určenia, bežný v ľudovej reči;

„Vrátime sa..." atď. — citát z listu; zvýrazňuje sa tým jeho ľudová autentickosť;

týždeň pred Jakubom — starý ľudový spôsob určovať dátum podľa dní svätých v kalendári;

vrátime sa pomôcť pri kosení — stará väzba účelového infinitívu bežná v ľudovom vyjadrovaní."

Paulinymu ako bádateľovi, ktorému je vlastné nielen esteticky jemné cítenie textu, ale ktorý skúmal a dávnejšie aj chápal dejiny spisovného jazyka ako dejiny vzniku, zániku a zmien jednotlivých jeho štýlov (porov. jeho *Dejiny spisovnej slovenčiny* z r. 1948, s. 7), teda Paulinymu ako znalcovi štýlov nášho jazyka nemohli uniknúť vybočenia z línie ľudového jazyka chápanej u Chrobáka ako umelecký program. Tieto vybočenia interpretuje síce ako autorský zámer, ale spochybňuje — z hľadiska čitateľa — ich organickosť v texte. No nie iba to. Sám ukazuje, ako by boli ľudovo vierohodnejšie, pričom vlastné riešenie nepokladá za jediné možné:

...stál tak chvíľu v zrejmej nelstote — ľudový spôsob by sa mi zdal tento: Stál tak chvíľu a bolo vidno, že nie je istý;

V jeho tvári bol vtedy podivný výraz uštvaného zvera — ľudové vyjadrenie by som si predstavoval takto: v tvári vyzeral ako zver, čo už nevládze;

skúmavé svetielko (v očiach) — slovo „skúmavý" nepokladám za ľudové;

vzplanúť — ľudovo by bolo azda skôr „vzbĺknuť";

Stáli sme proti sebe v nemom a napätom zápase — to je zrejme intelektuálske vyjadrenie;

A tu vošla do mňa zbabelosť. — Celá konštrukcia je ľudová, ale slovo zbabelosť nie je ľudové. Konštrukcia nie je štýlovo čistá;

tváril som sa — ľudovo by sa povedalo „robil som sa";

prsty sa mi chveli — ľudovo: prsty sa mi triasli;

horúca vlna hanby — neľudový obraz. Atď.

(Z rozboru novely *Chlapská reč.*)

Okrem rozboru konkrétnych umeleckých textov, ktorý sa tu ilustroval iba jemnou prácou autora s výrazovým detailom, aby sa ukázalo, čo všetko sa dá v literárnom diele vidieť z čisto jazykového pohľadu, práca obsahuje všeobecný úvod. Je to vlastne paulinyovská teória analýzy literárneho diela. K nej si autor „musel sám rúbať cestu" (predslov). Kliesnil si ju na základe tézy, že umelecké dielo je celok, ktorého časti sú navzájom späté a navzájom sa svojou funkciou

v diele podmieňujú. Vo všeobecnom úvode sa rozvádza téza o znakovej povahe literárneho diela, uvažuje sa o ňom ako o celosti aj ako o sociálnom fakte. V úvode nachádzame odpoveď na otázku zdanlivo háklivú, či je možný jazykový a literárny rozbor. Túto otázku E. Pauliny spresňuje v tom zmysle, či možno k literárnemu dielu pristupovať jednak metódou jazykového rozboru, jednak metódou literárneho rozboru. Odpovedá takto: „... je možná iba jediná analýza literárneho diela, t. j. analýza diela ako literárneho útvaru" (s. 13).

Vo všeobecných úvahách, napr. v úvahe o jazyku umeleckého diela, o funkcii klasickej slovenčiny dnes a v iných úvahách, zaujal autor na viacerých miestach stanovisko k citlivým otázkam jazykovej kultúry. Hoci neraz ide o myšlienky a postrehy vyslovené takmer pred tridsiatimi rokmi, viaceré z nich rezonujú ako aktuálne aj v našich dňoch, ako akceptovateľné aj pri súčasnej práci v okruhu teórie a praxe jazykovej kultúry. Taká je napríklad myšlienka, že našu kultúru nesmieme ochudobňovať a splošťovať tým, „že sa obrátime chrbtom k jazykovým prostriedkom minulých generácií ako k nepotrebnému starinárskemu krámu" (s. 352), že splošťovanie a ochudobňovanie slovenského jazyka je vecou „z viacerých dôvodov neželateľnou a nebezpečnou" (s. 253). Výstižná a poučná je aj myšlienka, že „Človek, ktorý pracuje s jazykom, nemôže sa vyučiť za majstra ako holič. Tam sa chlapec naučí strihať, mydliť a holiť a potom to robí štandardne celý život. Jazykové majstrovstvo sa treba učiť vždy, lebo život a vývin spoločnosti nestojí. Každý deň sa treba učiť a treba sa učiť všade a od každého." (s. 254) Ako mimoriadne aktuálne hodno reprodukovať myšlienky, že „kultúra spisovnej slovenčiny ako kultúra spisovného jazyka vôbec nie je veličinou konštantnou a nepremennou" (s. 269), že „spisovný jazyk má pre danú spoločnosť vtedy najlepšiu podobu, keď optimálne vyhovuje všetkým potrebám" (tamže).

Aj pre súčasnú teóriu a prax jazykovej kultúry sú podnetné napr. Paulinyho názory na írečitosť ako prekážku pri hľadaní správnej cesty v normovaní spisovného jazyka (zopakujme tu jeho známu charakteristiku írečitej slovenčiny: To je taká slovenčina vo vyšívanej košeli, s. 252), ďalej presvedčivo zdôvodnený postulát o potrebe učiť sa od klasikov, ako aj postulát, že jazyk treba poznávať nielen z praktických stránok, ale že je potrebné poznať aj základy teórie jeho kultivovania a mať k nemu úprimnú lásku.

V knižke *O jazyku a štýle slovenskej prózy* sú uložené klasické rozbory diel viacerých významných osobností našej umeleckej literatúry a cenné myšlienky o jazykovej kultúre. Prívlastkom klasický sa chce vyjadriť, že sú to rozbory majúce trvalú hodnotu aj krásu. Ich hodnota je v originálnej metóde analýzy literárneho diela, krása — okrem iného — v majstrovkom pretkávaní odborného štýlu prostriedkami

z iných štýlov, na prvom mieste vari najviac prostriedkami živého hovoreného jazyka, teda v suverenite, s akou E. Pauliny ovláda slovo a myšlienku. Možno ľutovať, že nestačil preveriť nosnosť svojej metódy na daktorom diele renomovaných súčasných prozaikov (Ballek, Šikula či Habaj). Ale ani táto okolnosť nezmenšuje zásluhy E. Paulinyho v oblasti analýzy literárneho diela. Rozbory umeleckej prózy, ktoré stihol urobiť, hodnotia sa ako „vecné" a „prenikavé" (porov. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 173) a zaiste aj na ne možno vzťahovať to, čo sa konštatuje o každom Paulinyho jazykovednom diele, totiž to, že ním „kliesnil cestu novým metódam" (tamže). Pri komplexnej analýze prozaického literárneho diela môže už teda súčasný interpretátor prejsť na kuse po prerúbanej ceste. Prerúbal ju profesor Eugen Pauliny.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Jazyk realistických rozprávkových rozhlasových hier

EVA RÍSOVÁ

Rovnako obľúbené ako rozprávkové rozhlasové hry s klasickými námetmi sú aj realistické rozprávkové rozhlasové hry. Ich jazyk budeme ilustrovať na príkladoch hier Jána Štiavnického a Jána Milčáka.

V Štiavnického hre *Čarovný kotol* stojí za povšimnutie, ako autor čisto jazykovými prostriedkami utvára — dalo by sa povedať — portrét postavy. Rozprávač hneď na začiatku predstaví hlavných hrdinov takto: *Kotlársky majster Adam, ktorý bol tenký ako patyka v plote, sa od starostí strácal pred očami. Zato jeho žena Apolónia kysla a tučnela. Bola nielen o tri hlavy vyššia od muža, ale ešte aj tak kotlošila, jedla, pila, že čoskoro nemala na celom okolí páru.* Hneď vo vstupnej vete upúta na seba pozornosť nárečové slovo *patyka* čiže palica, ďalej expresívny výraz *kotlošila,* ktorý je vzápätí vysvetlený neutrálnymi slovami — *jedla, pila;* eufemizmus *od starostí sa strácal pred očami* (chudol) je v protiklade so slovesami *kysla* a *tučnela* a pôsobí tiež expresívne. O ženinej nenásytnosti si poslucháč ľahko urobí predstavu pri takomto dialógu:

Apolónia Juj, ale som hladná...
Adam Zas?
Apolónia Zas, Adamko.

Adam A veď si už dnes jedla.
Apolónia Veď hej, ale iba jeden kotol kaše.
Adam Keby jeden, nepoviem nič. Ale už predtým si zjedla pol barana, štvrť prasaťa a medzitým tucet husacích stehien.

Aký dôsledok malo takéto prejedanie na jej výzor, vidieť zasa z ďalšieho rozhovoru:

Apolónia (plačlivo) Poď mi pomôcť! Nešťastie!
Adam Kde si?
Apolónia Tu, medzi dverami. Ponáhľaj sa, lebo sa zadusím.
Adam (rozosmeje sa) Aké nešťastie! Vyjdi spomedzi dvier von — a hotovo!
Apolónia Nemôžem, v bokoch ma stisli ako mlynské kamene.
Adam No — potlačím ťa! Hej — rup — hej — rups!
Apolónia Och! To je poľahoda! Už som myslela, že je po mne. Taký preš!

Z citovaných ukážok vidieť, že v nich prevažujú krátke, dakedy jednoslovné vety s rozličnou modálnosťou — opytovacie, zvolacie, rozkazovacie, oznamovacie. Na čele viet stoja pobádacie a hodnotiace častice *veď, a veď, no,* citoslovcia *juj! och!,* zámená *kde, tu;* stupeň vynaloženej námahy vystihuje citoslovcové spojenie *hej — rup!* Stav, v akom sa žena nachádzala, výstižne charakterizuje zvolanie *Taký preš!* (Výraz *preš* je hovorový ekvivalent slova *lis.)* Kotlár si nevie inak poradiť, ako predať pahltnú ženu na jarmoku. Urobí velikánsky kotol a ženu doň schová. Žena potom z kotla vyspevuje:

Kotol som ja kotlisko,
mám len brucho, brušisko.
Kto chce veľa zlata mať,
musí kašu do mňa pchať.

Táto veršovačka a volanie *Kašúú, kašúú!* sa opakujú v texte niekoľko ráz, lebo kotol vystriedal viacerých majiteľov. Od mešťana cez kráľa sa dostal až k sedliakovi. Sedliak bol z túžby po zlate ochotný uveriť čarodejnej moci kotla a nosiť mu kašu, jeho žena však zapochybovala: *Neverím ja takým čarom. Chudobný človek vždy ťažko k plnej lyžici prišiel, nie to poľahky k zlatu.* Ľudová múdrosť sa tu vyjadruje pomocou synekdochy — *k plnej lyžici* a protikladu *ťažko ... — poľahky.* Sedliačka napokon našla spôsob, ako donútiť ženu, aby namiesto prejednania sa pracovala, a tak si zaslúžila každodenný pokrm.

Prirodzený dôvtip, šikovnosť a prefíkanosť víťazia aj v iných Štiavnického hrách — *Zbojnícka rozprávka, Obrova drumbľa* a *Čarodejná valaška.* Takisto ako *Čarodejný kotol* sú napísané dobre odpozorova-

ným jazykom jednoduchých ľudí, popretkávaným priliehavými výrazmi zodpovedajúcimi zobrazovanému prostrediu a s primeranou dávkou expresivity. Nájdeme v nich staršie, expresívne a nárečové slová ako *halapartňa, halapartník, demikát, koštovka, topelec, paskudník, zlobky, zbojničenie;* expresívne spojenia — *mrcina lenivá, kujon všetkými masťami vymastený zvonku i zvnútra, pokrivené porisko* (ide o človeka), i originálne prirovnanie — *iver ako chlapská hlava; Bodaj si mal síl ako pol tucta grófskych paríp; Pary mám toľko ako jesennej hmly v troch dolinách.* Osobitnú poníženosť hovoriaceho naznačuje použitie 3. os. sg. namiesto druhej pri dialógu zoči-voči: *Moje vyzdravie je v rukách najjasnejšej princeznej. Len ak by princezná chcela, mohol by som sa opäť postaviť na nohy.*

Aj Ján Štiavnický šikovne zakomponúva do replík rozličné ľudové múdrosti metaforického rázu, napr.: *Žobrák sa musí prelomiť vo troje, aby večer mal čo položiť do úst* (musí sa pokoriť) alebo Čo jeden *jazykom požičal, to druhý na rovnakej lopate vrátil; Po snehu sa najlepšie šmýkajú sane, po blate neokuté kone a po zlate zlo; Kto dlho čaká, tomu jablko na dlani zhnije* atď.

Hoci spomenuté hry majú dobrú jazykovú úroveň, predsa sa v nich nájdu isté rušivé prvky, ktoré nezapadajú celkom do ich dobového rámca. Napr. v hre *Čarodejná valaška* sa v rozličných spojeniach používa slovo *trám — zavesiť na trám, trámy kresať* a pod. Slovo *trám* patrí do novšej stavbárskej terminológie. V dávnych časoch bývali v dedinských chalupách hrady a kresali sa skôr klady ako trámy. Ak sa v hre určenej deťom použije málo známe slovo, treba ho nejako šikovne vysvetliť. Za také slovo pokladáme napr. názov pastierskej palice — *kulaga — Inšie nám neostáva, len si na cestu k dievkam kulagy kúpiť.* Spojenie *dopredu ďakujem* nie je bežné. Skôr sa tu používa príslovka *vopred* alebo *popredku.* Sloveso *ubziknúť* (veľmi rýchlo ujsť) sa nepoužíva v nedokonavej podobe — *ubzikal kade ľahšie;* jestvuje iba *ubzikol kade ľahšie.* Želanie *Nech ti padne na zdravie* je tiež novšieho dáta. Dávnejšie sa hovorievalo *Nech ti padne na úžitok.*

Z tejto kategórie hier sme vybrali ešte dve hry Jána Milčáka — *Hudci* a *O dvoch mládencoch.* Hoci v nich nejde o nič tajomné ani o dramatické konflikty alebo mimoriadnu šikovnosť hrdinov, upútajú poslucháča svojou dynamikou. Charakteristickým znakom obidvoch sú veľmi krátke dialógy, zložené často z jednoslovných, resp. jednočlenných viet. Uvádzame ukážku z hry *Hudci:*

Matej Verklík?
Ondrej Nó.
Matej Koľko stojí verklík?
Ondrej Pár zlatiek.

Matej Tak málo?
Ondrej Hej.
Matej Prečo si ho ľudia nekúpia, ale vyčkávajú na hudcov?
Ondrej Neviem.
Matej Poďme.
Ondrej Trh nebýva každý deň.
Zvuk (tikot kukučkových hodín)
Matej Počuješ?
Ondrej Počujem.
Matej Koľko odkukala?
Ondrej Dvanásť.
Matej Čo robíš?
Ondrej Vylihujem.
Matej Mali by sme sa najesť.
Ondrej Jednostaj som ospalý.

V tomto pomerne dlhom dialógu boli iba dve jednoduché súvetia, jedno odporovacie so spojkou *ale*, druhé príčinné, bezspojkové. Repliku dva razy predstavovali len holé častice — *nó, hej*. Niektoré repliky boli akoby ohlasmi predchádzajúcich — *Poďme! Poďme., Počuješ? Počujem.* Takýto spôsob rozhovoru je príznačný pre jednoduchých ľudí s pomerne malou slovnou zásobou. Aj ostatná lexika je prispôsobená ich naturelu, napr. *vylačneli sme*, nie *vyhladli, do mrku*, nie *do večera, tanistra, hnáty, chajda, zviechajme sa, kľavé prsty, načim, jednostaj*, menej známe je sloveso *pobrložiť* vo význame „poležať si v posteli". Žiadala by sa jeho zvratná podoba — *pobrložiť si*. Na vyjadrenie zreteľa sa používa predložka *o* — *o troch kolesách nedôjdeš*, miestami sa používa aj datív zreteľa — *hudieme, ako nám vôľa* (nie *ako chceme*). Rozprávkovosť navodzujú magické čísla 7 a 12 — *sedem párov topánok už zodrali, dvanásť dolín a dvanásť vrchov pochodili*. Menej bežné je substantívum *rubec*, vhodnejšie *rubač, drevorubač*. Slovo *ostružina* je síce spisovné, ale úzko odborné, rozšírenjšie a spisovné je *černica*. Často sa v hrách vyskytuje slovo *poživeň* aj v takých kontextoch, kde by bolo bývalo možné použiť názov konkrétneho jedla, napr.: *zaslúžila si* (po celodennej práci) *poživeň* — ide o večeru; *slnko zastalo uprostred oblohy, na stole je poživeň* — myslí sa obed. Ani sloveso *ochutnať* nezapadá do rozhovoru jednoduchých ľudí, tí hovoria *okoštovať*. Sloveso *pojesť* má distributívny význam, nie je vhodné v spojení *pojem misu kaše*, správne by bolo *pojem všetku kašu*, ale v naznačenom kontexte iba *zjem za misu kaše*, resp. *misu kaše*.

Veľmi originálna je v tejto skupine hra Andreja F e r k a *Spievanky, spievanky* s podtitulom *Pesničková rozprávka*. Dej sa odohráva v časoch, keď ešte mládencov verbovali na vojnu. Hrdina rozprávky

Jano sa chce verbovačke vyhnúť, preto radšej ujde z domu. Na cestu si berie iba matkino poučenie: *Iba sa vo svete tých našich pesničiek pridržaj, toho, čo vieš, sa drž! Ba keď ti núdza nadíde, aj na príslovie si spomeň.* Jano sa pridŕža týchto slov a s pomocou ľudových pesničiek získa bohatstvo i nevestu.

Hneď úvodný rozprávačov monológ je netradičný. Namiesto zvyčajného *Kde bolo, tam bolo...* sa tu hovorí *Kde nebolo, tam nebolo, ale kde bolo, tam bolo.* Ďalej sa postupne samými deminutívami vymenúva, čo bolo: *Bola raz jedna dedinôčka, v dedinôčke chalúpočka, pred chalúpkou klátik, do klátika sekierečka, na sekierke chasník. Rád pesničky spieval, fujaróčky stískal, na sekierke sedel, do fujarky pískal.* Koniec monológu svojím rytmom pripomína Bottovu Smrť Jánošíkovu. Na krátkych ukážkach budeme ilustrovať, ako autor aktualizuje pesničky a v texte potom využíva niektoré slová z nich:

Jano Zbohom zostávajte, materine kľučky, čo vás otvárali moje biele rúčky. Zbohom zostávajte mamičkine prahy, čo vás prekráčali moje biele nohy. A vy nohy, — pomaly ma veďte hore tou dedinou... Bisťu ďalej! Veď je verbovačka, — lapačka tu. Nohy moje nieže ma pomaly, ale bystro neste, nech som čím prv v hore... Kam ste ma to zaniesli, moje biele nohy? Kde tu hlavu zložím? Koliba pod dubom! Dobre ste ma zaniesli, moje biele nohy, lebo tu sa naskutku vyspím.

Lyrická melódia a slová piesne sú v komickom kontraste s predstavou „bielych nôh" u statného dedinského chasníka. Podobne aj inde:

Jano Keby som bol vtáčkom, letel by som za les, pozrieť sa čo robí mamička moja dnes. Fuj, prsty mi skľaveli, ani pískať nemôžem. Ej, už sa na tej hore lístie červeneje, kdeže sa ten šuhaj na zimu podeje? Ej, spraví si kolibu z tej hustej čečiny, keď mu zima bude, šibne do doliny. Čo mi radíš, pesnička? Keď mi zima bude, šibnem do doliny. Podľa toho sa v kolibe ohrejem.

Analogicky narába autor aj s inými pesničkami — *Ja som bača veľmi starý, Pokapala na salaši slanina, Pod horou ovos drobný, Okolo mlyna hustá vrbina, V richtárovej studni bystrá voda šumí, Štyri kozy piaty cap, Vydala mamička najmladšiu dcérenku* atď. Pieseň *V richtárovej studni* pomohla Janovi odhaliť zlomyseľného richtára, ktorý tajil pred občanmi, že má vo svojej studni vodu, a nechal ich hynúť smädom. Autor aktualizuje nielen pesničky, ale aj ustálené spojenia, napr.: *ani chýru, ani slychu* na *tak chyruj, slychuj* alebo známe básne: *Horí ohník, horí, bude náš pán holý, ktože ho podpálil? Zbojníčkovia moji.* V hre sú funkčne použité zastarané slová ako *al-*

mara, šifonier, dolomány, jupky, pipasáre, čákovy, aksamiety; expresívne výrazy a spojenia: *cicvor, chriašteľ dengľavý, vodička čľapčí, ufrngli mumáci, strmizná veža, švárny-švárnučký, celý-celučký, justom just* a i. Autor svoj zámer vyvolať komický účinok dosahuje aj použitím nezvyčajného oslovenia *zbojnič moja udatná.* Hromadné substantívum *zbojnič* sme skôr navyknutí spájať s prívlastkami označujúcimi záporné vlastnosti — *prefíkaná, divá* a pod. Navyše inverzia dodáva tomuto spojeniu istú komickú slávnostnosť. Podobne je to aj vo vete *Idem sa na kráľovskô priženiť.* Výraz na *kráľovskô* je podobný výrazu *na panskô,* kam chudobný človek chodil voľakedy iba ťažko robiť, nie priženiť sa. Navyše zakončenie adjektíva *kráľovskô* dodáva spojeniu stredoslovenský nádych. Do celkového rustikálneho (dedinského) koloritu akosi nepatrí výraz *prisámvačku.* Vhodnejšie by bolo povedať *bohuoteuprisahám.* Rušivo pôsobí aj veta *Hneď ti naparím pokutu a budeš mi dvojiť.* Výraz *naparíť pokutu* je príliš moderný oproti zastaranému slovesu *dvojiť* (vykať). Nevhodne je použité aj slovo *nedopatrenie* v replike: *Na túto možnosť sme počas prípravy mojej dnešnej podpaľačky nedopatrením pozabudli.* Je to síce ponáška na súčasný administratívny štýl, no aj tak sa nemalo použiť slovo *nedopatrenie,* prirodzenejšie by bolo povedať *omylom, náhodou.*

Na hre *Spievanky, spievanky* najlepšie vidieť, akým nevyčerpateľným žriedlom aj súčasnej umeleckej tvorby je ľudová slovesnosť.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Pomenovania typu Kalif z Bagdadu

Na vyjadrenie významu „vzťahujúci sa na miestny názov" sa v spisovnej slovenčine používajú vzťahové prídavné mená utvorené slovotvornou príponou *-ský, -iansky* alebo *-cký* (po predchádzajúcej dlhej slabike skrátené na *-sky, -anský* a *-cky)*, napr. *Bratislava — Bratislavský, Berlín — berlínsky, Detva — detviansky, Ústie — ústanský, Košice — košický, Rieka — riecky* a pod. Toto najširšie určenie sa v jednotlivých prípadoch špecifikuje, takže ide napr. o význam pôvodu, príslušnosti a pod.

Vzťah k zemepisnému názvu sa v spisovnej slovenčine môže vyjadriť nielen prídavným menom, ale aj spojením predložky *z (zo)* s tvarom gen. sg. zemepisného názvu, ktorý spolu s predložkou fun-

guje ako nezhodný prívlastok podstatného mena, teda ako podradený určujúci člen nadradeného určeného člena. Takéto spojenia slov na vyjadrenie vzťahu k istému zemepisnému názvu, bežne k miestnemu názvu, bývajú veľmi často v pomenovaniach literárnych a umeleckých diel, najmä opier a iných hudobných diel. Napr. známa opera francúzskeho skladateľa Daniela Françoisa Esprita Aubera, ktorá podnietila revolúciu v Bruseli r. 1830 (čo viedlo k vzniku samostatného belgického štátu), má názov *Nemá z Portici* s nezhodným prívlastkom *z Portici*. Podobne opera ďalšieho francúzskeho skladateľa Françoisa Adriena Boieldieua má názov *Kalif z Bagdadu*, známa opera talianskeho skladateľa Gioacchina Rossiniho v slovenčine má názov *Barbier zo Sevilly* (takto sa nazýva aj opera jeho predchodcu Paisiella), opera Karla Goldmarka sa volá *Kráľovná zo Sáby* a opera Gaetana Donizettiho *Lucia z Lammermooru*.

Uvedené pomenovania opier s nezhodným prívlastkom, ktorý tvorí predložka *z (zo)* a tvar gen. sg. miestneho názvu a ktorým sa vyjadruje miestny pôvod, pripomínajú podobne tvorené priezviská, v ktorých takéto spojenia tiež označujú pôvod. Niektoré takéto spojenia vyjadrujú šľachtický pôvod, a preto sa označujú ako šľachtické predikáty, napr. *Pongrác z Mikuláša, Ján Buoc de Dolina, Tycho de Brahe, Lope de Vega, Calderon de la Barca, San Juan de la Cruz, Leonardo da Vinci, Rosso di San Secondo, Pietro di Cosima, Jules Barbey d' Aurevilly* (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 67). Niekedy takéto podoby označujú síce miestny pôvod, neznamenajú však šľachtictvo, napr. holandské mená so slovami *van* typu *van Zoen, van de Meersch* a pod. na rozdiel od nemeckých mien s predložkou *von* typu *Johan Wolfgang von Goethe* (M. Knappová, Příjmení typu van Zoen, Mc. Cormick, le Breux. Naše řeč, 64, 1981, s. 56). V sústave pomenovaní osôb, resp. priezvisk majú takéto pomenovania osôb do istej miery osobitné postavenie, sú nezvyčajné. Vidieť to najmä z porovnania pomenovaní osôb s takýmto miestnym predikátom (šľachtickým alebo nešľachtickým) s pomenovaniami osôb, v ktorých priezviskom je pôvodom prídavné meno odvodené od miestneho názvu alebo od iného zemepisného názvu. Napr. pomenovanie osoby *Majster Pavol z Levoče* s nezhodným prívlastkom *z Levoče* má akoby výnimočný a zároveň archaizujúci ráz na rozdiel od pomenovania osoby s priezviskom typu *Humenský (Ján Humenský)* alebo *Šarišský (Ján Šarišský)*. Pomenovanie osoby *Ján Šarišský* sa pociťuje ako celkom obyčajné, „normálne", pomenovanie *Pavol z Levoče* ako nezvyčajné, osobitné, nie bežné.

To isté možno hovoriť o spomínaných pomenovaniach typu *Nemá z Portici, Barbier zo Sevilly* a podobne. Namiesto podôb s nezhodným prívlastkom by sme mohli používať v spisovnej slovenčine aj podoby so zhodnými prívlastkami, teda napr. *Porticijská nemá, Sevillský*

barbier (v češtine je podoba s postpozitívnym zhodným prívlastkom: *Lazebník sevillský,* v ruštine *Seviľskij ciriuľnik* s anteponovaným zhodným prívlastkom), no podoby s miestnym predikátom sa zrejme pociťujú ako štylisticky vyššie a nadobúdajú akoby archaický ráz. Pravda, pri vzniku týchto názvov v spisovnej slovenčine mohol pôsobiť aj jazyk, z ktorého sa takýto názov prekladal. Okrem toho mohlo sa tu uplatniť aj úsilie vyhnúť sa tvoreniu prídavných mien od cudzích názvov s nezvyčajným zakončením. Napr. k názvu *Portici,* ktorý sa u nás bežne nepoužíva a je vlastne známy iba z uvedeného názvu opery, by sme mali utvoriť príd. meno porticijský so spájacou spoluhláskou *j* (ako *Bali — balijský, Mali — malijský, Fidži — fidžijský* a pod.). Z príd. mena *porticijský,* aj keď je jazykovo úplne správne, nie každý používateľ jazyka by „správne" vyvodil názov *Portici.* Značné ťažkosti sú pri tvorení príd. mena od názvu *Lonjumeau,* ktorý sa vyskytuje v názve spevohry *Postilión z Lonjumeau* od Adolpha Charlesa Adama. Tento názov sa vo výslovnosti končí na *-ó* (lonžümó), a preto je v spisovnej slovenčine nesklonný. Prídavné meno tvoríme slovotvornou príponou *-ský,* ktorá sa zároveň, keďže na konci názvu (základu) je dlhá samohláska, má podľa pravidla o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke (rytmického zákona) krátiť: *lonjumeausky.* No v takýchto a podobných prípadoch, v ktorých sa dĺžka označuje inak ako v spisovnej slovenčine (v nej sa používa dĺžeň: *á, é* atď.), býva pri tvorení prídavných mien kolísanie a neistota (porov. L. Dvonč, Rytmický zákon v adjektívach od cudzích zemepisných názvov. Slovenská reč, 39, 1974, s. 101—109). Preto sa podoba názvu s nezhodným prívlastkom ukazuje ako vhodnejšia, pri nej takéto ťažkosti odpadajú: *Postilión z Lonjumeau.*

Na záver môžeme konštatovať, že pre uvedené dôvody sa v spisovnej slovenčine ustálilo používanie názvov opier, resp. niektorých umeleckých diel s nezhodným prívlastkom zloženým z predložky *z* (zo) a miestneho názvu, ktorým sa vyjadruje miestny pôvod: *Nemá z Portici, Kalif z Bagdadu, Barbier zo Sevilly, Postilión z Lonjumeau* a pod

Ladislav Dvonč

Vysokozdvižkár — vodič vysokozdvižného vozíka

Pri pomenovaní pracovníka, ktorý obsluhuje vysokozdvižný vozík, máme k dispozícii dva názvy: na jednej strane explicitný, rozvinutý názov *vodič vysokozdvižného vozíka,* na druhej strane skrátený, univerbizovaný názov *vysokozdvižkár.* Túto druhú podobu sme nedávno

zistili v inzeráte, ktorým sa hľadajú rozliční pracovníci do istého výrobného podniku.

Pomenovacia štruktúra explicitného názvu je veľmi zreteľná. Neistotu môže vyvolať len to, či ide skutočne o vodiča, keď väčšiu časť činnosti tohto pracovníka tvorí nie vedenie vysokozdvižného vozíka, ale manipulácia s vozíkom stojacim na mieste. Mohli by sme tu navrhnúť všeobecnejší názov *obsluhovač vysokozdvižného vozíka*, ale zdá sa, že pomenovanie *vodič* je už zaužívané.

V názve *vysokozdvižkár* sa formantom (slovotvornou príponou) *-ár* práve vystihuje veľmi zreteľne tá skutočnosť, že ide o obsluhu, manipulovanie, resp. o činnosť nejako zasahujúcu predmet pomenovaný základovým slovom. Pravda, ak vyčleníme formant *-ár*, ostane nám slovotvorný základ *vysokozdvižk-*, ktorý je opretý o základové slovo *vysokozdvižka*. Nevieme povedať, či sa toto slovo naozaj používa, ale jednako je celkom možné. Ide o výsledok univerbizácie, o skrátenie podoby *vysokozdvižný vozík* na podobu *vysokozdvižka* (podobne ako napr. *trojkolesový vozík — trojkolka*).

Slovo *vysokozdvižka* má, resp. malo by veľmi zreteľný hovorový ráz, možno by ho bolo charakterizovať aj ako prvok profesionálneho slangu. Preto bude mať takýto ráz aj slovo *vysokozdvižkár*. No pre svoju krátkosť má všetky predpoklady stať sa bežným prvkom v jazykovom styku na pracoviskách.

Ján Horecký

Lastomír — v Lastomíre

V dennej a periodickej tlači sme pri miestnom názve *Lastomír* zaregistrovali v L. sg. pádovú príponu *-i: v Lastomíri*, napr.: *Ďalšie stovky hektárov rozdelili v Pavlovciach nad Uhom, Lastomíri, Palúne, Budkovciach, Nacinej Vsi ...* (Východoslovenské noviny, 11. 1. 1975, s. 4). — *Spisovateľ Emil Dzvonik sa narodil 21. januára 1933 v Lastomíri pri Michalovciach* (Nedeľná Pravda, 8. 1. 1982, s. 6).

Miestny názov *Lastomír* sa skloňuje podľa neživotného vzoru mužských podstatných mien *dub*. V L. sg. pri podstatných menách vzoru *dub* je okrem základnej pádovej prípony *-e (strom — na strome)* po istých spoluhláskach aj pádová prípona *-u (vlak — vo vlaku)*, resp. *-i (Gemer — v Gemeri)*. V Morfológii slovenského jazyka (MSJ; 1966, s. 92) sa hovorí, že v L. sg. majú pádovú príponu *-i* a v N. a A. pl. príponu *-y* aj slová *Alžír, klavír, apríl, jún, júl*. Na s. 93 sa v MSJ pri miestnom názve *Alžír* pripomína, že v L. sg. môže mať popri pádovej prípone *-i* aj pádovú príponu *-e*, teda *v Alžíri* i *Alžire*. Slovník slovenského jazyka (SSJ) 6 (1968, s. 256) a A. Zauner v Praktickej prí-

ručke slovenského pravopisu (1973, s. 180) uvádzajú pri miestnom názve *Alžír* v L. sg. iba pádovú príponu *-i: v Alžíri.* Pravidlá slovenského pravopisu (1971, s. 114) a J. Oravec — V. Laca v Príručke slovenského pravopisu pre školy (1973, s. 170) v zhode s MSJ uvádzajú pri miestnom názve *Alžír* v L. sg. popri pádovej prípone *-i* aj pádovú príponu *-e: v Alžíri* i *Alžíre.* MSJ na s. 93—94 konštatuje, že väčšina slov zakončených na *-ír* sa skloňuje pravidelne podľa vzoru *dub*, teda v L. sg. má pádovú príponu *-e;* napr.: *elixír — v elixíre, empír — o empíre, fixír — o fixíre, gejzír — v gejzíre, kašmír — na kašmíre. vesmír — vo vesmíre, vír — vo víre, zefír — o zefíre, zafír — o zafíre.* Pri podstatných menách *revír* a *klystír* sa v MSJ uvádzajú v L. sg. podoby okrem pádovej prípony *-e* aj s pádovou príponou *-i: revír — v revíre* i *revíri, klystír — o klystíre* i *klystíri.* Dvojtvary v L. sg. s pádovou príponou *-e* aj *-i* pri podstatných menách *revír* a *klystír* sa uvádzajú aj v spomínaných príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny.

Ak vychádzame z poučiek MSJ o skloňovaní podstatných mien mužského neživotného rodu na *-ír,* je opodstatnené aj miestny názov Lastomír skloňovať pravidelne podľa vzoru *dub.* V L. sg. má miestny názov *Lastomír* príponu *-e: Lastomír, z Lastomíra, k Lastomíru, cez Lastomír, v Lastomíre, za Lastomírom.* Lokálová prípona *-e* sa pri miestnom názve *Lastomír* uvádza aj v 6. zv. SSJ (s. 193). Pravidelne podľa vzoru *dub* sa skloňujú aj ostatné miestne a zemepisné názvy mužského rodu na *-ír; Budimír — v Budimíre, Ruský Kazimír — v Ruskom Kazimíre, Pamír — v Pamíre, Kašmír — na Kašmíre, Trevír — v Trevíre.* Iba miestny názov *Alžír* má v L. sg. podľa kodifikácie normatívnych príručiek spisovnej slovenčiny dvojtvary s pádovou príponou *-i* aj *-e: Alžír — v Alžíri* i *Alžíre.*

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Poľská knižka o jazykovej kultúre

(BUTTLER, D. — KURKOWSKA, H. — SATKIEWICZ, H.: Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej. Słownictwo rodzime. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa 1962. 466 s.)

Pred desiatimi rokmi sme upozornili na pozoruhodnú poľskú prácu o problematike jazykovej kultúry, orientovanú na gramatickú správnosť. Dnes môžeme upozorniť na druhý zväzok tejto knižky z pera tých istých autoriek. Ako naznačuje už podtitul tohto zväzku, ide v ňom o problematiku jazykovej správnosti v oblasti slovnej zásoby.

V prvej kapitole, venovanej rozboru všeobecnej problematiky slovnej zásoby, zdôrazňuje sa dynamizmus jej rozvoja, poukazuje sa na vplyvy nárečí (ktoré sa zvýrazňujú s rozvojom turistiky a skúmania oblastí), ale aj na pôsobenie terminológie (súvisiace s rozvojom a popularizáciou vedy a techniky). Správne sa konštatuje, že najväčšie štylistické rozdiely majú lexikálny charakter, a to aj preto, že používatelia jazyka majú práve v tejto oblasti vlastné názory a uvádzajú vlastné argumenty pri úvahách o jednotlivých výrazoch.

Vlastný obsah knižky sa člení na dve výrazne odlišné kapitoly: na úvahy o slovách vo všeobecnosti a na úvahy o odvodených slovách.

Pri výbere slov, resp. výrazov sa zdôrazňujú dve základné tézy: o výbere príslušného výrazu rozhoduje predovšetkým miera, v akej výraz spĺňa komunikačnú intenciu autora, ale aj miera zhody so všeobecnými zvyklosťami (úzom) v oblasti sémantiky a spájateľnosti. Stavia sa teda kritérium funkčné a uzuálne. Historické kritérium sa uplatňuje v miere oveľa menšej (47). Pri normatívnom hodnotení treba uvažovať, či ide o konkurenčný vzťah medzi prvkami s rovnakou mierou funkčného oprávnenia, alebo či ide o inováciu v tom zmysle, že sa uvádza neologizmus alebo neosémantizmus (slovo s novým významom), napokon či ide o zmenu v spájateľnosti alebo o zmeny vo frazeologických výrazoch.

Ako vidieť, rešpektuje sa tu základná myšlienka štylistiky, že pri formulovaní prejavu treba brať do úvahy správnosť, primeranosť a výber. V oblasti slovnej zásoby ide spravidla len o výber z viacerých možností. V recenzovanej knižke sa práve tieto možnosti preberajú systematicky. Osobitné poznámky sú venované výberu synoným, teda prvkov, ktoré sú spojené paradigmaticky, môžu stáť na tom istom mieste. Podrobne sa skúmajú možnosti výberu nielen medzi synonymami vo vlastnom zmysle, ale aj medzi jednoslovnými a viacslovnými výrazmi, medzi všeobecnými a špecializovanými výrazmi. Osobitne sa upozorňuje na opisné vyjadrovanie, na módne výrazy, na lexikálne šablóny a na metaforické pomenovnia. Autorky prinášajú veľký počet príkladov, najmä z novinových textov, a na nich ilustrujú svoje stanoviská; obyčajne pritom uvádzajú aj svoje návrhy na nové znenie kritizovaných textov. Prekvapuje však, že napriek úvodnému tvrdeniu o závažnom vplyve terminológie (39) sa voči terminológii zaujíma príliš opatrnícke stanovisko, lebo vraj vyvoláva negatívne reakcie u tých používateľov spisovného jazyka, ktorí sa vyznačujú vysokou úrovňou jazykovej kultúry (118). Z takéhoto postoja vyplýva azda aj veľmi kritické stanovisko k slovu *generácia* v spojeniach ako *počítač tretej generácie* a odporúčanie používať tu výrazy *druh, typ, trieda* (152). Zdá sa nám, že ani jedno z navrhovaných slov nevystihuje vývinový charakter výroby počítačov a že sotva by bolo možné aj v poľštine spojenie *druh, typ, trieda triapoltá.* O počítačoch triapoltej generácie sa však bežne hovorí.

Zdá sa nám, že takéto negatívne, alebo aspoň tradicionalistické stanovisko sa prejavuje miestami aj v úvahách o spájateľnosti slov. Nevieme síce, ako je to v poľštine, ale v slovenčine treba spojenie *prebiehajú rokovania* pokladať za celkom bežné. Nemohli by sme proti nemu argumentovať tým, že sloveso *prebiehať* označuje len živelne prebiehajúce deje. Aj pri

posudzovaní pokusov o inováciu, resp. aktualizáciu frazeologických spojení sa prejavuje značne rezervované stanovisko, podľa ktorého nie je prípustná aktualizácia. Nevieme, prečo by napr. nebolo možné a všetkým zrozumiteľné spojenie *na štíte Dukly sú aj také mužstvá ako FC Santos;* alúzia na frazeologizmus *vrátiť sa so štítom* alebo *na štíte* je predsa dosť zreteľná. Podceňovanie čitateľa sa prejavuje aj v takej argumentácii, že v spojení *z blízkej vzdialenosti zvýšil na 3:0* chýbajú slová *strelou* a *stav* a vyžaduje sa explicitná formulácia *strelou z blízkej vzdialenosti zvýšil stav na 3:0.*

Aj vo výkladoch o normatívnej problematike v oblasti tvorenia slov sa autorky usilujú formulovať isté kritériá správnosti. Na rozdiel od všeobecnej slovnej zásoby tu sa dá dôraznejšie uplatňovať kritérium systémovosti, pravda, ani tu sa nemožno obísť bez kritéria uzuálnosti (237). Čiže uplatňujú sa tu kritériá systémovosti, uzuálnosti a napokon aj estetickosti. Pozoruhodné sú výklady o konkurencii slov s formantmi *-osť, -izmus, -stvo, -anie/-enie* s upozorneniami na jemné významové rozdiely, ale aj na podliehanie módnym vplyvom a šablóne. Aj tu by sme však chceli pripomenúť, že niekedy sa zaujíma veľmi rigorózne stanovisko voči niektorým inováciám. Správne sa síce upozorňuje na isté ťažkosti pri ospravedlňovaní novotvaru *umieralnošč* (smrtnosť), ale zabúda sa pritom upozorniť, že sa tu mení, resp. dopĺňa celý slovotvorný typ. V slovenčine — a paralelný vývin bude azda aj v poľštine — sa tu utvorili nové typy počet prípadov a miera vlastnosti *(nehodovosť, zásluhovosť)*, pričom nejde len o termíny potrebné pre štatistiku. Podobne technická prax, nielen štatistika si vyžaduje tvoriť špecifikované mená zamestnania. Nemožno preto súhlasiť s mienkou W. Doroszewského, o ktorú sa autorky opierajú, že úplne vystačíme so slovom *stolár* a nepotrebujeme špecifické pomenovanie *politúrovač* (303). Ani argumentácia, že pri niektorých tvoreniach (ide konkrétne o slovo *kombajnizácia*) sa neprihliada na obmedzenia pri používaní istých formantov, nemôže platiť tak rigorózne, ako sa uplatňuje v recenzovanej práci. Napriek obmedzeniam predsa vznikajú nové názvy tohto typu. Nielen *motorizácia,* ktorá sa uvádza v knižke, ale aj *komputerizácia, robotizácia* a pod.

Zdá sa, že rozvoj slovnej zásoby v súčasných jazykoch je taký prudký, že sa pomerne ľahko prekonávajú formálne i sémantické obmedzenia v spájateľnosti i v tvorení slov. Uplatňujú sa tu prirodzene aj vplyvy iných jazykov, ale predovšetkým rastúce potreby vyjadrovania v období vedecko-technického rozvoja.

Rozbory a komentáre (často kritické) troch poľských autoriek sú založené na hlbokej znalosti teórie jazykovej kultúry aj na prenikavej analýze konkrétneho materiálu v súčasnej poľštine. Preto ich príručka nesporne prispeje ku zvýšeniu poľskej jazykovej kultúry, ale aj k formulovaniu nových základov teórie jazykovej kultúry vôbec. Uvádzané príklady rezervovaného, tradicionalistického postoja však zároveň ukazujú, že v teórii jazykovej kultúry treba zaujímať pružnejšie stanovisko k novým javom.

Ján Horecký

Dobrý úmysel

(RUŽIČKOVÁ, E.: Slovenčina s úsmevom. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 71 s.)

Knižočka Evy Ružičkovej *Slovenčina s úsmevom* vyšla v edícii *Knižnica školskej mládeže.* Autorka ju venovala „tým, čo chcú slovo poznávať". Edičná príslušnosť, ale najmä celková koncepcia knihy, štýl a výber príkladov ukazujú na to, že aj keď venovanie zámerne necháva okruh čitateľov otvorený, kniha je určená predovšetkým školákom. A tak máme po Daškovej *Slovách z dovozu* v rukách ďalšiu knihu, ktorá má netradičným, neučebnicovým spôsobom sprostredkúvať deťom informácie o svete jazyka, o svete slov.

Tak ako iné vedné odbory predkladajú verejnosti popularizačnou formou základné poznatky a nové výsledky výskumov, má aj jazykoveda v tomto smere ambície, ba povinnosť osviežovať vnímanie jazykových javov objasňovaním systémových vzťahov a zákonitostí, ale aj rozmanitých zložitostí, nečakaností a zábavností „nástroja myslenia a komunikácie". Také informácie vtipne a poučne sprostredkúvajú napr. české i sovietske publikácie *Čtení o českém jazyku* J. Jelínka a V. Styblíka (1971), *Čeština za školou* kolektívu autorov (1979), *Putešestvije v slovo* E. Vartaňana (1975), *Besedy o ruskom slove* kolektívu autorov (1976) ai., ktoré sú zaujímavým čítaním o histórii a súčasnosti jazyka, o jeho jednotlivých rovinách, funkciách a fungovaní. Zo slovenskej jazykovednej literatúry prístupnej aj mladšej generácii (okrem školských učebníc) možno spomenúť predovšetkým Mistríkovu *Slovenčinu pre každého,* podávajúcu stručné, zosystematizované vedomosti absolventa základnej školy, a už spomínané *Slová z dovozu* K. Daškovej, ktoré s ľahkosťou a vtipom prinášajú vstupy do mikrosvetov prevzatých slov. Do spoločenstva týchto kníh smerovala aj *Slovenčina s úsmevom.* Jej názov avizuje úsmevný prístup k slovenčine, ale autorka si okrem jazykovej hravosti kládla za cieľ dať čitateľovi nazrieť aj do systému jazyka, presnejšie do systému slovnej zásoby.

Prvá kapitolka Slovenčiny s úsmevom (*Slová ako hravé deti,* s. 11—14) usúvzťažňuje Ružičkovej knihu s ešte jednou oblasťou spisby pre deti — s tou detskou poéziou a prózou, ktorá buduje svoju hravosť a nie neprogramovo pestuje jazykové cítenie detí na slovných hrách, na odkrývaní pravých a nepravých významov a vzťahov slov. V súčasnej detskej poézii by sa dali nájsť (a teda k deťom iste prichádzajú) paralely k objavom malého rozmýšľavca Maťa, ktorý nás prvou, „rozohrávkovou" kapitolkou knihy sprevádza. Nachádzame tu slovné hry založené na princípe homonymie, synonymie, viacvýznamovosti slov, na významných rozdieloch zvratných a nezvratných podôb slovies, na frazeologizmoch, „nezbednom", okazionálnom odvodzovaní, rozmanitých vnútroslovných skrývačkách a rýmových echách. Kým poézia (s estetickým účinkom) slová v nezvyčajných pozíciách a súvislostiach „len" predstavuje, *Slovenčina s úsmevom* mala šancu princípy slovných hier a vôbec medzislovných vzťahov aj vysvetliť.

Desať kapitoliek knižky sa sústreďuje predovšetkým na problematiku lexiky slovenčiny — na systémové vzťahy a zmeny v slovnej zásobe. Druhá časť

prvej kapitoly (*O slovách, ktoré sa rady obzerajú*, s. 14—17) na príklade jedného slovotvorného hniezda predstavuje aj s istým terminologickým aparátom predponové a príponové odvodzovanie slov a na vetách typu *Vážení, váhaví, neváhajte! S odvahou sa odvážte na váhach značky Pierko. A tak sa z váhavých stanú odvážení.* (s. 16) demonštruje priame a prenesené významové vzťahy slov s rovnakým slovotvorným základom. Nasledujúcich päť kapitoliek hovorí o pohyboch v slovnej zásobe — spomínajú sa príčiny a zvláštnosti procesu preberania a udomácňovania cudzích slov (nastoľuje sa otázka etymológie), zaznamenávajú sa významové zmeny — zužovanie, rozširovanie, posun a prenášanie významov slov, poukazuje sa na pohyb v aktívnej slovnej zásobe — na vypadávanie, zastarávanie slov a na prísun nových slov. V nasledujúcich kapitolkách sa venuje pozornosť systémovým vzťahom synonymie, homonymie a antonymie, členeniu slovnej zásoby z hľadiska expresivity a predstavuje sa ďalšia z príťažlivých oblastí slovnej zásoby — frazeológia. V poslednej, trocha nesúrodej kapitolke sa vysvetľuje rozdiel medzi značkovým (neodvodeným) a opisným (motivovaným, odvodeným) slovom, je tu malý štatisticko-frekvenčný exkurz a niekoľko onomastických zamyslení nad miestnymi názvami a rodnými menami. Ako nasvedčujú už názvy kapitoliek, resp. podkapitoliek (*Slová ako hravé deti, Aj slová si potrpia na módu, O slovách, ktoré sa necítia dobre v nových šatách, O slovách, ktoré sa dobre cítia v nových šatách, O slovách, ktoré sa dobre cítia v starých šatách, O stopároch a ich najvernejších pomocníkoch, A zase pár slov o vrtkavej pani móde, O slovách, ktoré si urobili meno, Slová ako súrodenci* atď.), autorka pristupovala k priblíženiu problematiky formou minipríbehov a paralel s frekventovanými, deťom známymi javmi okolitej skutočnosti. Takto koncipovaná knižočka by podľa všetkého mala zaujať svojho čitateľa, prinášajúc mu „zábavu aj poučenie". Autorka vykročila k dieťaťu s úsilím o prenos primerane formulovanej informácie, výsledok však celkom nezodpovedá možnostiam ani zámeru.

Problém nebude asi v tematickom zábere knihy — vzťahy antonymie, synonymie, homonymie, pohyb v slovnej zásobe, a najmä také atraktívne témy ako etymológia a frazeológia sú vďačnými pútačmi záujmu o otázky slovnej zásoby. Komplexnosť výkladu nebol základný cieľ, ktorý autorka svojou knižočkou sledovala. Šlo jej v prvom rade o to, aby sa pozrela na jazykové javy trocha inak a zaujala. No základné výhrady voči knižočke sa týkajú práve toho, čo malo byť jej pozitívom — spôsobu podania, preexponovanej obraznosti, uvoľnených, nie celkom jasných formulácií. Jedna z možných, schodných ciest popularizačnej literatúry vedie svetom menej známych, zaujímavých informácií, pútavých faktov a poznatkov (po nej šla napr. Dašková) — E. Ružičková sa vydala nebezpečnejšou, zradnejšou cestou obraznosti. Jej text v podstate stojí na analógiách. Dobrá analógia je silná zbraň, účinný pomocník priblíženia, pochopenia neznámych javov a vecí, ktorý učí hľadať podobnosti a myslieť v súvislostiach, no nevhodná analógia zbytočne odvádza pozornosť čitateľa k skúmaniu slabých alebo zdanlivých spojív. Aj keď nezabúdame na názov knihy, avizujúci aj nečakané a voľnejšie podanie, o viacerých analógiách v nej by sa dalo diskutovať.

Celou knižočkou sa napr. vinie analógia s módou. O móde sa hovorí na

viacerých miestach, slová si veselo vymieňajú, zužujú, rozširujú a požičiavajú šaty. Miestami by takýto výklad aj mohol byť inštruktívny, no pri čítaní textu so zreteľom na povedané v predchádzajúcich kapitolách prestáva byť jasné, na čo vlastne autorka svoj šatový model vzťahuje. Ak si pri udomácňovaní prevzatých slov vymieňa slovo cudzie šaty za domáce tým, že sa zaraďuje do domáceho systému ohýbania a prestáva prekvapovať „naše oko a ucho" (*Aj slová si potrpia na módu,* s. 18—24), pri významových posunoch si slová menia strih šiat v závislosti od zúženia alebo rozšírenia významu; napr. pri posune *nemec* (nemý alebo s kým sa nedá dohovoriť) → *Nemec* (príslušník nemeckého národa) „slovo *Nemec* schudlo tým, že označuje menšie množstvo ľudí, a tak si muselo aj šaty zúžiť" (s. 37; v kapitolke *A zase pár slov o vrtkavej pani móde,* s. 37—41). Zdá sa, že v prvom prípade sa niečo deje skôr v oblasti formy, v druhom vo sfére významu bez formálnych manifestácií, a nie je teda jasné, čo autorka pod zmenou šiat slova myslí. Ak má na mysli akýkoľvek pohyb, zmenu, týkajúcu sa slova, javí sa takáto analógia ako príliš široká a abstraktná. Stiera rozdiel medzi zmenou formy slova a zmenou jeho významu a zahmlieva aj príčiny a charakter daných zmien — ak sa napr. významové posuny vykladajú pod hlavičkou „vrtkavosti pani módy" (s. 37). A, tak analógia s módou podobne ako súrodenecká analógia pri synonymách, homonymách a antonymách (*Slová ako súrodenci,* s. 49—55) nevyznieva najpresvedčivejšie. Celkove možno o obraznosti knižočky povedať, že nie je dosť komunikatívna, informáciu sprostredkúva neúmerne miestu, ktoré zaberá a ktoré by bolo mohlo patriť menej hmlistým, konkrétnejším vysvetleniam.

Možno mať námietky aj proti nedostatočnej prehľadnosti knihy, ku ktorej vedie opakované uvádzanie niektorých javov na viacerých miestach knihy bez usúvzťaženia výkladu a zdôraznenia iného aspektu, bez toho, že by sa zreteľne naznačilo, prečo sa o tej istej veci hovorí znova. Konkrétne obrazné pomenovania, prenesené významy sa spomínajú asi na siedmich miestach knihy, či už ako hlavný predmet pozornosti, či v rámci sledovania iných javov. Takýto rozptýlený výklad je pre detského čitateľa priťažký.

Akiste z celkovej uvoľnenosti výkladu vyplývajú viaceré menej šťastné formulácie. V etymologických poznámkach nájdeme napr. vyjadrenia ako „Slovo *píšťala* pôvodne označovalo ľahkú zbraň v tvare rúrky, ktorá pri vystrelení vydala jasnejší zvuk ako ťažšie zbrane" (s. 35), alebo „Ako je to so slovom *pero?* Poznáme ho. Najprv sa tak volalo zvláštne husie brko na písanie" (s. 39), pri ktorých možno zapochybovať o tom, čo je to „pôvodne" a „najprv". Slúžili slová *píšťala* a *pero* pôvodne a najprv na označenie onej ľahkej zbrane a brka na písanie, alebo sú to už len ich ďalšie významy? Najvhodnejšie nebolo ani autorkino rozhodnutie predstavovať ukážkové slová ako privandrovalcov z jednotlivých krajín. Informujú nás, že napr. popri slove *kaťuša* aj slová *kozák, rubaška, vzduch* sa k nám priniesli zo Sovietskeho Ruska, *pueblo* zo Španielska, *genius, január, kalendár* z Talianska (latinčina) (s. 30). Zdá sa, že by bolo bývalo jednoduchšie a vhodnejšie uvádzať namiesto krajiny (či priamo štátu) jazyk, z ktorého sme slovo prevzali. Nebolo by sa treba zamýšľať nad primeranosťou jeho časových a priestorových súradníc. Iné sporné formulácie vyplývali zo zámeru pôsobiť hravo: zvláštne

vyznieva napr. v súvise s posunom významu slova *zeman* (obyvateľ) → *zeman* (majiteľ pozemkov) takáto paralela: „Slovo *zeman* si teda zlepšilo svoje meno; z obyčajného obyvateľa sa stal majiteľ pozemkov, teda z nenápadného Jožka sa stal vzorný Jožko" (v kapitolke *O slovách, ktoré si urobili meno,* s. 43).

V doterajších poznámkach sme sa zamerali predovšetkým na spôsob, akým autorka svoj výklad podáva. V tejto súvislosti sa ešte raz vráťme k otázke adresáta. Pri širokom autorskom venovaní by možno nebolo zaškodilo, keby bolo vydavateľstvo uviedlo jeho vekovú kategóriu v tiráži. Podľa všetkého je kniha určená pre druhý stupeň základných škôl, pričom v nej badať dve protichodné tendencie: náročnosť problematiky a celkový spôsob výkladu by si žiadali skôr staršieho žiaka, kým výber príkladov a prirovnaní z oblasti čierneho humoru a iných „strašností", podobne ako usmerňujúce otázky pri výklade frazeologizmov môžu upútať a pobaviť skôr mladších (napr. „...oko na pančuche alebo na polievke len pripomína svojím tvarom ľudské oči. Môžeme pokojne jesť polievku s okami a nemusíme mať predstavu ľudožrútov, ktorí si z očí zajatcov uvarili polievku" (s. 41), „Ten zbojník zodral nášho suseda z kože" (s. 58), „Peter klepol Paľa po šiške, až sa skydol. Peter potom zdrhol" (s. 52) alebo „Naozaj si vzal Jožo nohy na plecia, keď chcel pred Petrom zutekať? Čím sa odrážal?" (s. 58). „Odkiaľ Peter vylieva zlosť? Je zlosť ako voda, ktorú môžeme liať?" (s. 59)). Zatiaľ nevedno, kde si knižočka nájde svojho čitateľa.

Slovenčina s úsmevom. Na takú čakajú (aj keď o tom nevedia) tí školáci, pre ktorých je spolu s matematikou strašiakom. Eva Ružičková presne vycítila potrebu knihy, ktorá by presvedčila, že jazyk sa dá vnímať aj inak, že je v ňom plno zaujímavostí a krás. Nebola to iste ľahká úloha, a tak je v knihe menej jasnosti a menej úsmevu, ako sľuboval názov. Škoda — vykročilo sa s dobrým úmyslom.

Mira Nábělková

Nová publikácia zo Živeny

(Osviežujúce nápoje na každú príležitosť. 14. publikácia Malej edície Živeny. Bratislava, Živena 1983. 64 s.)

Malú edíciu Živeny poznajú najmä mladé čitateľky. Útle knižočky pútavo a vtipne rozoberajú otázky z najrozličnejších oblastí života a nenásilne radia pri vedení domácnosti. K titulom *Jedz a zostaň štíhla, ABC mladej domácnosti, Čo s ovocím a zeleninou, Sme traja* sa zaraďuje aj bublikácia *Osviežujúce nápoje na každú príležitosť*, ktorá vyšla vo vysokom náklade (92 000 výtlačkov) a tým aj s veľkým dosahom na čitateľskú verejnosť. Nová knižka populárnej edície môže urobiť dobrú službu jazykovej kultúre — môže však vplývať na čitateľa aj opačne. Práve to sa stalo v prípade posudzovanej brožúrky. Zdá sa, že jazykovej úprave textu publikácie sa nevenovala dostatočná pozornosť — ostalo v ňom veľké množstvo lexikálnych, gramatických, interpunkčných a štylistických chýb.

Z lexikálnych chýb sme si všimli používanie predložky *mimo* namiesto predložky *okrem*. Uvedieme aspoň jeden príklad: *Aby mohol človek žiť, musí*

prijímať mimo živných látok... aj vodu (s. 1). Predložka *mimo* vyjadruje miesto i smer „zvonku, preč od niečoho, von z niečoho", čím sa odlišuje od predložky *okrem* s významom „prítomnosť niečoho popri niečom, vedľa niečoho". Text navrhujeme upraviť napr. takto: *Aby mohol človek žiť, musí prijímať okrem živných látok... aj vodu.*

V texte sa sústavne používajú prídavné mená *medzibunečný* a *mimobunečný*, hoci sa v lekárskej terminológii a lekárskej literatúre uplatňujú podoby *mimobunkový* a *medzibunkový*. Medzi tvarmi *bunečný* a *bunkový* niet síce nijakého významového rozdielu, ale podoba *bunkový* patrí k novšiemu spôsobu tvorenia vzťahových adjektív a vystihuje „tendenciu vyhýbať sa pri tvorení nových názvov tvarom, pri ktorých nastávajú alternácie a vznikajú vkladné hlásky" (Horecký, J.: Slovenská lexikológia I, Bratislava, SPN 1971, s. 190). Za nevyhovujúce pokladáme aj použitie zastaraného prídavného mena *tkaňový* namiesto prídavného mena *tkanivový* v spojení *tkaňový mok* (s. 2). Aj zriedkavú podobu prídavného mena *stolný* vo vete *Minerálne vody označené ako stolné* (s. 3) by sme navrhli nahradiť bežnejšou podobou *stolový*.

Vetu *Recepty sú počítané pre dve osoby* navrhujeme upraviť napríklad takto: *Recepty sú rozpočítané* (príp. *uvedené) pre dve osoby.*

Sloveso *vymiešať* v spojení *metličkou na sneh dobre vymiešame* (s. 7) nevyhovuje z vecného hľadiska: metličkou na sneh možno iba šľahať; pokrm sa dá vymiešať varechou.

Nepotrebne sa striedajú prídavné mená *sklený* a *sklenený* (v súčasnosti sa uprednostňuje kratšia podoba *sklený*), napr. *sklenená nádoba* (s. 17) a *sklená alebo porcelánová nádoba* (s. 36), *sklenený pohár* (s. 36). Čitateľa asi prekvapí aj slovo *plastik* vo vete *Potom prelisujeme (nápoj) cez cedidlo z plastiku* (s. 21) — namiesto termínu *plast*. Z plastiku sa totiž vyrábajú kabelky, obaly a pod., nie cedidlá. Na označenie predmetu, ktorý niečomu dáva podobu, sa v slovenčine používa názov *formička*, a nie *tvorítko*, ako sa uvádza napr. na s. 32, 43.

Nevedno, prečo sa do textu dostalo zastarané sloveso *pojednávať* (napr. s. 22) namiesto slovies *rozoberať, písať: O použití týchto pomôcok pojednávame (... píšeme ...* alebo *Použitie týchto pomôcok rozoberáme)*. Sloveso *chutnať* má význam „skúšať chuť niečoho, ochutnávať, vnímať pomocou chuťových orgánov", no vo vete *Nám by takýto čaj nie vždy chutnal* (s. 35) zastúpilo sloveso *chutiť* majúce význam „mať pre niekoho dobrú, príjemnú, lahodnú chuť", teda správne je: *Nám by takýto čaj nie vždy dobre chutil* (nie *chutnal)*.

Rastlina, ktorá je zelená po celý rok, sa v botanickej terminológii označuje adjektívom *vždyzelený*, a nie *stálezelený;* to treba rešpektovať aj v populárnonáučnej publikácii. Možno, pravda, použiť aj neterminologizované spojenie *stále zelené rastliny. Piesokový cukor*, o ktorom sa hovorí napr. na s. 45, 60, by záujemca v obchode ťažko našiel, lebo sa predáva pod názvom *jemný kryštálový cukor*.

V publikácii prekvapuje veľké množstvo chýb, ktoré iba ťažko možno pokladať za tlačové chyby, lebo sa pravidelne opakujú v celom texte. Sú to napr. podoby *mixer* (má byť *mixér;* s. 6, 9, 10, 16 atď.), *luhovať/vyluhovať* namiesto *lúhovať/vylúhovať* (s. 8, 12), *dávkách* nam. *dávkach* (s. 2), *vanili-*

nový nam. *vanilínový* (s. 7), *kofein* nam. *kofeín* (s. 29), *citronovník, citronový* nam. *citrónovník, citrónový* (s. 34), *žaludočný* nam. *žalúdočný* (s. 3).

Niekedy sa gramaticky správne tvary, resp. pravopisne alebo slovotvorne náležité podoby striedajú s chýbnými, napr. *plátok citróna* a *citrónu* (s. 20), *sódovka* a *sodovka* (s. 23, 25), *servítka* a *servítok* (s. 44). Často sa nerešpektuje rytmický zákon, a tak takmer na každej strane nachádzame podoby ako *centrálná nervová sústava, zohriatá šálka, predohriatá šálka, nahriatý pohár, parížská káva, čierný čaj, čierná káva, zapálíme, pôdách, mimoriadný, získává, rôzny, nezohriatý, zohriatý, švédský, továrniach, krátký, dávkách.*

Veľa nedostatkov je v interpunkcii — najčastejšie sa opakuje nadbytok (alebo naopak nedostatok) interpunkčných znamienok. Veľmi časté je písanie čiarky pred spojkou *alebo* v jednoduchej vete, napr. *Používa sa* [t. j. sódová voda] *čistá,* (!) *alebo s ovocnými šťavami* (s. 4); *Zdobíme* [nápoj] *kakaovým,* (!) *alebo čokoládovým práškom* (s. 32); *Zrelé plody sú žlté, červené,* (!) *alebo hnedé* (s. 39). Nákladnú vetu *V prípade, ak sa použije instantné kakao, stačí ho rozmiešať v teplom,* (!) *alebo v studenom mlieku* (s. 40) by sme navyše navrhli zjednodušiť takto: *Ak sa použije instantné kakao, stačí ho rozmiešať v teplom alebo studenom mlieku.*

Čiarkou sa, naopak, neoddeľujú vety v súvetí, napr. *prispievajú* [alkoholické nápoje] *ku kriminalite* (ale aj na rozvodovosť a samovražednosť) (!) *majú podiel na pracovných aj mimopracovných úrazoch a rodinných tragédiách.* Sloveso *prispievať* použité v uvedenej vete má niekoľko významov: „poskytovať pomoc, pomáhať nejakým spôsobom", „dopomáhať k niečomu, napomáhať uskutočňovanie niečoho", „dávať, poskytovať finančnú alebo inú materiálnu pomoc na nejaký cieľ" a „písať príspevky do novín, do časopisu". Z kontextu je zrejmé, že autorom ide o význam „dopomáhať k niečomu", preto bolo treba použiť datívnu väzbu slovesa *prispievať: Prispievajú ku kriminalite, ale aj k rozvodovosti...* Málokedy sa čiarkou oddeľujú vedľajšie vety, napr.... [kávu] *na prelievanú kávu melieme jemnejšie* (,) *aby neupchala jemné otvory filtra* (s. 30); *Po odstavení pridáme* [do kávy] *lyžičku studenej vody, počkáme* (,) *až* (= kým) *pena opadne* (,) *a servírujeme* (s. 30); *Kým sa čaj lúhuje* (,) *pripravíme do pohára plátok citróna* (s. 38); *Nápoje, ktoré patria do tejto skupiny* (,) *podávame obvykle riedené* (s. 47); *Ovocie... necháme stáť na chladnom mieste* (,) *až* (= kým) *pustí šťavu* (s. 53).

Pristavili sme sa iba pri najčastejších nedostatkoch posudzovanej publikácie. Aj z tohto krátkeho pristavenia vidno, že jazyková stránka brožúrky *Osviežujúce nápoje na každú príležitosť* nereprezentuje dobre redaktorov, edíciu ani vydavateľstvo.

Katarína Matějová

SPYTOVALI STE SA

Osnovy — osnov

Osnovy — osnov. — Náš čitateľ z Dúbravky, si z novín poznačil zloženú vetu: *Už v skladbe osnóv sa ráta s tým, aby si žiaci okrem odborných vedo-*

mostí z jednotlivých predmetov osvojili aj základy svetonázorovej a mravnej výchovy. Poslal nám ju s presným údajom a spytuje sa, či tvar *osnôv* zodpovedá gramatickej norme spisovnej slovenčiny.

Nastolená otázka mieri na to, či podstatné meno *osnova,* používané v okruhu školskej praxe v množnom čísle *(osnovy),* má v tvare genitívu plurálu v druhej (poslednej) slabike dvojhlásku *u̯o* (písanú *ô*), alebo jednoduchú (krátku) samohlásku *o.* Má sa písať *osnôv* (a vyslovovať *osnu̯ou̯)* a či *osnov* (a vyslovovať *osnou̯*)?

Zistíme si, do ktorej skupiny podstatných mien ženského rodu podstatné meno *osnova — (školské) osnovy* podľa svojej hláskovej podoby patrí. — Podľa toho, že je trojslabičné a má v druhej slabike samohlásku *o,* že má pred zaraďujúcou gramatickou príponou obojakú spoluhlásku *(—v+a),* mohli by sme ho zaradiť medzi také podstatné mená ako *choroba, komora, opona, opora, podpora, porota, robota, stodola.* V genitíve plurálu majú tieto podstatné mená tvar: *chorôb, komôr, opôn, opôr, podpôr, porôt, stodôl.* Je to tvar bez prípony, utvorený len predĺžením samohlásky *o* v predposlednej (druhej) slabike na dvojhlásku *ô (u̯o).*

Keby sa podstatné meno *osnova — (školské) osnovy* zaraďovalo medzi tieto podstatné mená, malo by tvar genitívu plurálu naozaj *osnôv* (vyslov *osnuou).* — Aby sme však slovo *osnova — osnovy* zaradili celkom správne, treba ho dať do takej (užšej) skupiny podstatných mien ženského rodu, ktorá má pred samohláskou *-a* spoluhlásku *v (—v+a).* Také sú napr. podstatné mená *budova, obnova, podkova.* — Majú aj ony v tvare genitívu plurálu v druhej (poslednej) slabike dvojhlásku *ô (u̯o): budôv, obnôv, podkôv?* Stačí sa pozrieť do našej najrozšírenejšej učebnice gramatiky — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc: Slovenská gramatika (Martin, Osveta 1965, s. 163) a z nej sa dozvieme, že podstatné mená, ktoré sa skloňujú podľa vzoru žena a ktorých kmeň sa končí na *v,* tvoria genitív plurálu bez zmeny (nepredĺžením) kmeňovej samohlásky, napr. *budova — budov, obnova — obnov,* a k tomu sa dodáva, že takisto je *potvora — potvor, stvora — stvor.*

Správny (kodifikovaný) tvar genitívu plurálu od podstatného mena *osnova (osnovy)* je teda *osnov;* potvrdzujú nám to i Pravidlá slovenského pravopisu.

Tvar *osnov* (nie *osnôv*) sa mal použiť aj v súvetí, ktoré si vypísal náš čitateľ: *Už v skladbe osnov sa ráta s tým, ...*

Praktická poučka na záver. — Podstatné mená ženského rodu zakončené na *-ova* (ale i *-vora)* nemajú v genitíve plurálu (v poslednej slabike) dvojhlásku *ô (u̯o),* ale nepredĺženú (nediftongizovanú) samohlásku *o,* teda: *budova — budov, obnova — obnov, podkova — podkov, sova — sov, trova (trovy) — trov, vdova — vdov* (a takisto *potvora — potvor, stvora — stvor).*

Na prípadnú otázku, p r e č o sa genitív plurálu v uvedených skupinách (domácich) podstatných mien ženského rodu netvorí predĺžením kmeňovej samohlásky *o* na dvojhlásku *ô (u̯o),* by sme mohli odpovedať, že sa v hláskovej sústave spisovnej slovenčiny neznášajú skopiny *-vu̯ou̯, -vu̯or* (pís. *-vôv, vôr).* Je to dôsledok zákonitosti, ktorá sa uplatňuje pri radení (kombinatorike) hlások v súčasnej spisovnej slovenčine.

Gejza Horák

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *18*, 1984, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Tkáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1984. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA